

УНИКАЛНОСТ vs. УНИВЕРСАЛНОСТ

МОНИ АЛМАЛЕХ

ХИПОТЕЗА ЗА ЛИНГВИСТИЧНАТА ОТНОСИТЕЛНОСТ (ХИПОТЕЗА САПИР-УОРФ)

Хипотезата за лингвистичната относителност има мек и твърд вариант. Сапир е автор на мекия (умерения) вариант [Sapir, 1949; 1985]. Уорф е автор на твърдия (крайния) вариант [Whorf, 1956; 1984]. Хипотезата е изказана през XX в. Според Уорф езикът командва, определя културата. Според твърдия вариант няма родствени езици. Това означава, че български, руски, сръбски, полски нямат абсолютно нищо общо помежду си. А това очевидно не е вярно.

Има много случаи в езика, когато културата е причината да се появи една дума, когато „културата командва езика”. Например думата *събота* в български език е влязла поради приемането на християнството и след превода на Кирил и Методий. *Събота* е българска, транслитерирана (съхранена като звучене и записана с българската азбука) форма на думата *сάββατο* [сáбатo], старогръцки *сάββατον* [сáбатон]. А в гръцки език тя влиза от иврит през III в. пр. н.е. поради първия в историята превод на друг език (старогръцки) на текста на първите пет книги на Стария завет. Преводът е наричан Септуагинта и е поръчан и платен от Птолемея IV, който управлява Египет в периода 221 до 204 г. пр.н.е. В Септуагинта думата *сάββατον* [сáбатон] е транслитерирана (съхранена от оригиналния език и записана с гръцки букви) от ивритската *שַׁבָּת* [шабàт].

По същия културен път на християнството *שַׁבָּת* [шабàт] навлиза в латински *sabbati*, италиански *sabato*, испански *sábado*, португалски *sábado*, румънски *sâmbătă*, полски *sobota*, сръбски *субота*, унгарски *szombat*. В руски *суббота* навлиза поради приемането на старобългарските преводи и християнските свещеници.

Културата на някои племена в Европа не приема тази дума, а запазва названието на този ден според келтското обвързване на дните от седмицата с небесните светила. Така *събота* е свързана със Сатурн - немски *Samstag*, английски *Saturday* - а *неделя* – със Слънцето – *Sonntag*, *Sunday* и т.н.

Още по-ясни като културно, политическо, социално и икономическо влияние са общоприетите названия на месеците в Европа и света. Влиянието на древноримската култура, преминава в езика:

Думата *юли* и свързана с Юли Цезар, а *август* с друг император – Август: английски *July*, сръбски *јул*, гръцки *Ιούλιος*, испански *julio*, италиански *luglio*, немски *Juli*, латински *July* и т.н. Само поляците не са приели тази имперска терминология и са запазили славянските названия на месеците в годината: юли *lipiec* (букв. *липов*), август *sierpień* (букв. *сърпен*), февруари *lutу* (букв. *лют*), април *kwiecień* (букв. *цветен*) и др.

Уорф смята, че всеки език назовава света по различен, уникален начин. Според твърдата версия на Уорф, всеки един език създава различна езикова картина на света, дори ако става дума за родствените славянски езици. Сапир е по-умерен и отчита известна близост в езиковите картини на света при родствените езици и родствените култури.

Тази хипотеза произтича от идеята на Вилхелм фон Хумболт (XIX в.), че езикът е резултат от духовната енергия на един етнос (народ). Според Хумболт в езика можем да открием следи от историята, политическата история, дори следи от географските райони, които този народ е обитавал. Хумболт извежда понятието „езикова картина на света”, но при Хумболт има два термина, които се тълкуват като **езикова картина на света** (англ. Worldview) – *Weltansicht* и *Weltanschauung*. [Humboldt, 1971; 1999]

Какво значи „езикова картина на света”?

Едно лесно и практично обяснение е следното. Българската дума *летище* сочи, че за българите най-важното, водещото за този обект е, че от него се *лети*. За англичаните това не е така – *airport*. Терминът *airport* означава, че същият обект е назован като „въздушно пристанище”, съобразно островната култура на англичаните. Това е пример за така наречената „вътрешна мотивация на думата”, която върви ръка за ръка с езиковата картина на света. Вътрешната мотивация на думата включва две неща – едното е логическият признак, залегнал в основата на думата при един народ („летя” при българите”, но „пристанище” + „въздух” при англичаните), а другото е словообразователните връзки и процеси. Така в български език човекът, който управлява самолет е *летец*, докато в английски език не можем да образуваме дума за този човек нито от *air* („въздух”), нито от *port* („пристанище”). Терминът за професията на такива хора е *pilot*, т.е. „лице, което насочва хода на кораб, кормчия или навигатор, *спец.* лице, квалифицирано за крайбрежната навигация на кораба и временно управлява този кораб или ... който пилотира, управлява летателните апарати.” [Oxford English Dictionary]. Очевидно за *летец* и *pilot* логиката е различна и тя е културно и географски обусловена. Така в българската дума логиката, най-важното, залегнало в основата на думата е летенето, а в английски език – управляването на (въздушните) кораби.

Поради погрешността на твърдата версия на хипотезата, тя бе изоставена. Уорф неправилно тълкува понятията на Хумболт **Weltansicht** и

Weltanschauung. От началото 90-те години хипотезата претърпя възраждане с модерни версии на мекия вариант на Сапир. В тези модерни версии важно място заемат интердисциплинарните методи и подходи – психолингвистика, етнолингвистика, когнитивна лингвистика, когнитивна наука.

Илюстрация за съвременното разбиране е книгата на James Underhil [2009].

Worldview (езикова картина на света). Тъй като целта е да се предефинира терминът, не е нужно да се дават подробности за всички усложнения и противоречия, които този термин е донесъл за Уроф. Необходимо е терминът да се запази, защото е добил широка популярност във философията, социологията, хуманитарните науки и езикознанието. Нужно е обаче ново съдържание, свързано с правилното разбиране на двата основни термина на Хумболт. Според новото съдържание на **Worldview** тук влизат: начин на възприемане на света, начин на заучаване на света, начин на мислене в една култура, личен свят и лична перспектива.

Weltanschauung конституират индивидуалната или общностната интерпретация на света, или тълкувателната рамка, на която индивидът се позовава, за да си помогне да разбере света. Обратното – **Weltansicht**, присъщи на един език, пренасят света към нас, и това всъщност е тълкуване, позволяващо ни да формираме понятия, обмяна на идеи за тези понятия, както и отношенията между тези понятия.

Докато *Weltansichten* не твърдят и не потвърждават нищо за света, *Weltanschauungen* може да се разглежда като системи от убеждения и хипотези за начина, по който светът съществува. Разликата между *Weltansicht* и *Weltanschauung* е способността, с която езикът ни снабдява, за да формираме понятия, с които мислим и от които се нуждаем, за да общуваме. Докато *Weltansicht* на езика е нещо неявно и е неразделна част от този език, *Weltanschauungen* не са зависими от системата на езика, в които те се намират. Няколко противоречиви *Weltanschauungen* може да съществуват в рамките на един и същ език, но те могат да мигрират между коренно различни езикови системи. Например, религиозните и политическите възгледи за света се разпространяват по целия свят и са пуснали корени в различни култури. Те щедро свидетелстват за истинността на факта, че *Weltanschauungen* не са обвързани с езика.

[Underhil, 2009, pp. 55-57; pp. 151-152]

ТЕОРИЯ ЗА ПРОТОТИПИТЕ

Теорията на Бърлин и Кей

В средата 60-те опитният етнолог и етнолингвист Бърлин и младият филолог Кей решават да проведат един експеримент, който да потвърди верността на хипотезата за лингвистичната относителност [Berlin & Kay, 1969]. Те интервюират носители на 100 различни езика. Експериментът се състои в това – те показват на всеки информант цветови карти на всички

цветове и техните нюанси. Служат си с т.нар. „цветови стандарт на Мюнсел”. В колориметрията, цветовата система на Мюнсел (Munsell) е система за ред на цветовете, които се уточняват от три цветови измерения: оттънък, светлота, и наситеност. Тя е създадена от професор Алберт Мюнсел в първото десетилетие на ХХ век и е приета от американското министерство на земеделието като официална система за цвят за изследвания на почвата през 1930. Тази система е в употреба до днес.

Анкетираните лица са помолени да посочат нюанс или няколко нюанса на един цвят и да кажат дали в техния майчин език има основен термин за цвят за тези нюанси. Основен термин за цвят са думи като *червен, зелен, син, жълт, бял, черен, розов, виолетов, бежов, кафяв*. Думи като *рубин, ягодно, черешово, бананово, сапфир* и подобни не са основни термини за цвят.

Бърлин и Кей откриват че:

1. Съществуват езици, в които има само два основни термина за цвят и това задължително са **бял** и **черен (светъл, тъмен)**; езици, имащи само три основни термина за цвят и те задължително са **черен, бял и червен**; езици с четири основни термина за цвят и те задължително са **бял, черен, червен зелен/или жълт**. В езици с шест основни термина за цвят се явява термин за **синьо**. Те различават осем степени, в които се появяват и основните термини за смесените цветове, като **кафяв, розов, виолетов**.

Как назовават **зелено** хората, които имат в езика си само два основни термина – *светъл* и *тъмен*? Виждат ли въобще другите цветове? Да, виждат ги, но нямат основен термин за тях. Оказва се, че в езика на племето *Дани зелено* е назовавано с дума, която означава „капка от дъжд върху листо на растение”. В български език нещо подобно е думата *роса*.

2. Бърлин и Кей смятат, че в своето историческо развитие езиците стартират с два основни термина за цвят (и те са за **бяло** и **черно**), с времето към тях се добавя трети (за **червено**), след време идва четвърти основен термин и той е или за **зелено**, или за **жълто** и т.н. В езиците с дълга история има богато развита цветова терминология. Очевидно българският език има доста дълъг път зад себе си.

Бърлин и Кей стартират експеримента с намерението да докажат верността на хипотезата за лингвистичната относителност, т.е. уникалността на всеки език. Голямото откритие и принос на двамата учени е, че те достигат до обратното явление – универсалиите в езика и развитието на езиците. Те установяват също, че основните термини за цвят, независимо от разликите в точното значение за нюансите на един цвят, назоват т.нар. фокални цветове, които са едни същи нюанси.

3. Когнитивните (познавателните) аспекти на изследването. Хората от племето *Дани* назовават света с два основни термина за цвят. Българите назовават света с много повече основни термини за цвят. И българите, и

племето *Дани* виждат чрез своето зрение еднакво добре всички цветове и нюансите им.

Теорията на Бърлин и Кей поставя ударение върху езиковото изразяване и езиковата картина на света във връзка с универсално възприятно познание за цветовете, общо за всички раси и валидно за всички времена.

Теорията за прототипите на Елеонор Рош

Стартирайки от изследването на Бърлин и Кей, Рош [1975a, 1975b, 1975c, 1976, 1977, 1978] разширява когнитивните аспекти. До средата на 70-те години тя успява да докаже, че всички представители на *homo sapiens*, независимо от раса, местоживееене и времена изграждат от детска възраст представа за цветовете чрез зрителното възприятие (виждането, гледането) на прототипите на цветовете. Чрез много езикови, етнографски и културни факти тя доказва, че прототипите са: за **червено** – огън и кръв; за **синьо** – море и небе; за **зелено** – всички растения; за **жълто** – слънцето по пладне; за **бяло** – светлина, мляко или сняг; за **черно** – тъмнина, мрак и въглища.

Това е универсално за всички езици и народи.

Всяка култура и всеки различен език добавят към универсалния образ на прототипите свой основен термин за цвят. Във всеки език терминът е различен, но значението е сходно или еднакво.

УНИВЕРСАЛНИ ЗНАЧЕНИЯ НА ЦВЕТОВЕТЕ

Универсалните значения на цветовете не са свързани само със значенията на основните термини за цвят. Тук е възможно съвсем друго равнище, което обхваща и думите за прототипите (*огън, кръв, море, небе* и пр.), и думите за обекти с характерен цвят – *ягода, малина, трева, сапфир, пате* и пр.

Теорията за прототипите позволи да се проследят и докажат друг тип универсалии – културизирането на най-типичното качество на прототипите. Културизиране означава цветовете да имат значения за човешки емоции и понятия, напр. ‘любов’, ‘омраза’, ‘отрова’, ‘чистота’, ‘свобода’ и др. Подобни универсални и неуниверсални значения на цветовете са изследвани в трудовете на Алмалех [1997; 2001; 2003; 2006a; 2006б; 2007; 2010; 2010; 2011; Almalech, 1996; 2011a; 2011b; 2012a; 2012b], като обектите са във фолклора, в художествената литература, в Библията и в рекламите. Авторът различава две версии на езика на цветовете – визуален и словесен – в зависимост от това дали виждаме цвета или го назоваваме с думи.

Така универсалното качество на *светлината, снега и млякото* (прототипите на белия цвят) е ‘чистотата’. Със значението ‘морална

чистота’ белият цвят участва и в сватба, и в погребение – и днес, и в древността. Бялото е знак за траур в днешна Япония, точно както и в Древна Гърция, както и на погребението в исляма, където е съпровождан от зеленото. Съвременната сватба в монотеистичните култури използва белия цвят на роклята и булото на булката, за да декларира ‘духовна и телесна чистота’, ‘непорочност’, ‘неизцапаност’. В романите и в текста на Библията бялото функционира със същото значение ‘духовна и телесна чистота’, ‘непорочност’, ‘неизцапаност’, ‘ритуална чистота’. Много често рекламите използват това значение на бялото, но за японския пазар бялото не е много подходящ цвят.

Теорията за прототипите се базира на човешките възприятелни параметри (когнитивни възможности) и на езиковите параметри.

Лингвистичната относителност поставя ударение на единичността и уникалността, теорията за прототипите поставя ударение върху универсалността.

Не може да се преекспонира нито едната (уникалността, единичността), нито другата тенденция (универсалиите). Езикът притежава и двете. Същото се отнася и за езика на цветовете.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алмалех, Мони (1997). *Цветове в балканския фолклор. Езикът на цветовете*. Университетско издателство с печатница „Св. Климент Охридски”, София.

Алмалех, Мони (2001). *Цвят и слово. Прагматични и психолингвистични аспекти*. Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, София.

Алмалех, Мони (2003). Семантика на бяло и черно в Стария завет. – В: *Проблеми на изкуството*, 2003, № 3, 12-20.

Мони Алмалех (2006а). *Цветът в Петокнижието. Езикова картина на света (върху иврит, български и други езици)*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски”. София.

Алмалех, Мони (2006б). *Корени. Семиотика на цветовете*. Издателство „Велес”, София.

Алмалех, Мони (2007). *Езикът на цветовете: Цветове в балканския фолклор; Библейско червено; Рекламата – цвят и символи*. „Аскони-издат”, София; Второ издание, „Аскони-издат”, София, 2012.

Алмалех, Мони (2010). *Светлината в Стария завет*. ИК „Кибча”, София.

Алмалех, Мони (2011). *Библейското магаре*. ИК „Кибча”, София.

Almalech, Mony (1996). *Balkan Folk Colour Language*. Sofia “St. Kliment Ohridski” University Press, Sofia.

Almalech, Mony (2011a). Mony Almalech. *Advertisements: Signs of femininity and their corresponding color meanings*. Prof. Marin Drinov Academic Publishing House. Sofia.

Almalech, Mony (2011b). The Eight Kinds of Linen in the Old Testament. – In: *Lexia, Journal of Semiotics – new series. Directed by Ugo Volli*, № 7–8, June 2011, *Immaginary*, Edited by Massimo Leone. Università degli studi di Torino. pp. 325-364. Torino.

Almalech, Mony (2012a). Mony Almalech. *Biblical donkey*. Kibea Publishing company, Sofia.

Almalech, Mony (2012б). What Does “Psalm” Mean in Hebrew? – In: *Lexia, Journal of Semiotics – new series. Directed by Ugo Volli*, № 11–12, 2012, *Worship*, Edited by Massimo Leone. Università degli studi di Torino. In collaboration with the Southeast European Center for Semiotic Studies of the New Bulgarian University, MIUR Cooperlink Project 2001. Torino.

Berlin & Kay (1969). Berlin, B., P. Kay. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley, Los Angeles, University of California Press.

Humboldt, Wilhelm von (1971). *Linguistic Variability and Intellectual Development*, trans. George C. Buck and Frithjof A. Raven, Philadelphia: Pennsylvania University Press. [1836] (1971).

Humboldt, Wilhelm von (1999). *On language: On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species*, trans. Peter Heath and ed. Michael Losonsky, Cambridge: Cambridge University Press. [1836] (1999).

Rosch, Eleanor (1975a). The nature of mental codes for color categories. - In: *Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 1975, 1, pp. 303-332.

Rosch, Eleanor (1975b). Universals and cultural specifics in human categorization. - In: *Cross-cultural perspectives on learning*. R. Brislin, S. Bochner and W. Lonner, eds. 1975, New York, 1972: Wiley. pp. 177-206.

Rosch, Eleanor (1975c). Cognitive representations of semantic categories. In: *Journal of Experimental Psychology: General*, 104, pp. 192-233.

Rosch, et al (1976) E. Rosch, C. Mervis, W. Gray, D. Johnson, P. Boyes-Braem. Basic Objects in Natural Categories. - In: *Cognitive Psychology*, 1976, 8, pp. 382-439.

Rosch, Eleanor (1977). Human categorization. – In: N. Warren (Ed.), *Advances in Cross-cultural psychology*. New York: Academic Press. 1977. Vol. 1.

Rosch, Eleanor (1978). Principle of categorizations. – In: *Cognition and Categorization*, 1978. E. Rosch, B. Lloyd eds., Hillsdale: Lawrence Earlbaum, pp. 27-48.

Sapir, Edward (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & World Inc.

Sapir, Edward (1949; 1985). *Selected Writings in Language, Culture, and Personality*, ed. David G. Mandelbaum, Berkeley: University of California Press.

Underhil, James (2009). *Humboldt, Worldview and Language*. Edinburgh University Press.

Whorf, Benjamin (1956; 1984). *Language, Thought and Reality: Selected Writings*, ed. John B. Carroll, Cambridge, MA: MIT Press.